8. Yanitsky, T. (2020). Theoretical principles of artistic translation of musical works for bandura. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
9. Handel, G.F. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Георг_Фрідріх_Гендель (дата звернення: 22.12.2019) [in English].
10. Signs of giftedness URL: <http://www.kompozitory-znaki-odarennosti.ru> (дата звернення: 28.12.2019) [in English].

UDC 78.083.5

DOI 10.33287/222026

Щітова Світлана Анатоліївна,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувач кафедри «Історія та теорія музики»
Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки
тел. (093) 151 - 99 - 81
e-mail: shchitova.dnipro@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7758-8207>

Ласкурін Іван Ігорович,
магістрант кафедри «Народні інструменти»
Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки
тел. (050) 070 - 98 - 57
e-mail: vnrapanov@gmail.com

ВДОСКОНАЛЕННЯ БАЛАЛАЙКОВОГО РЕПЕРТУАРУ В XX СТОЛІТТІ

Мета статті – виявити найбільш характерні особливості концертно-інструментальної музики для балалайки у XX столітті на прикладі Концерту для балалайки з оркестром П. Гайдамаки. **Методи** дослідження ґрунтуються на історично-виконавському підході розвою дослідницького матеріалу. Вагомого значення отримує застосування ряду емпіричних методів дослідження, а саме – спостереження та узагальнення. **Наукова новизна** статті визначається зверненням до композицій інструментального балалайкового репертуару XX століття як найменш вивченого культурно-історичного періоду у сфері академічного виконавства на балалайці. **Висновки.** Становлення і розвиток балалайки як

академічного інструмента, розпочавши свій шлях від ХХ сторіччя, продовжується й нині. Історично значуща роль у цьому належить видатному композитору, викладачу, виконавцю, диригенту й аранжувальнику Василю Васильовичу Андрєєву та його послідовникам. На сьогодні балалайка як інструмент набуває активного розвитку на Україні. Репертуар поповнюється новими творами, видаються нові методичні збірки, інструмент продовжує звучати як сольо, так і як невід'ємна частина народних ансамблів малих та великих форм, оркестрів. Від 1965 року розпочинає свою історію жанр сольного балалайкового концерту в Україні. Одним з перших його авторів можна вважати Петра Даниловича Гайдамаку. Концерт П. Гайдамаки, що став матеріалом нашого дослідження, є зразком використання нових досягнень у виконавстві, технічних прийомів, знаходження звукового балансу, динамічної і тембральної відповідності партій балалайки та оркестру. Розглянувши Концерт для балалайки з оркестром П. Гайдамаки, можна стверджувати, що композитори беруть за основу знайомі їм форми. Труднощі втілення великої форми для балалайки, проблеми у побудові драматургії матеріалу, складність досягнення збалансованості динамічних та експресивних можливостей інструмента, спонукають композиторів на подальші відкриття, що сприятимуть поширенню репертуару для балалайки як академічного інструмента в Україні.

Ключові слова: балалайка, жанр, інструментальний концерт, історія, оркестр, репертуар.

Щитова Светлана Анатольевна, кандидат искусствоведения, доцент, заведующая кафедрой «История и теория музыки» Днепропетровской академии музыки им. М. Глинки

Ласкурин Иван Игоревич, магистрант кафедры «Народные инструменты» Днепропетровской академии музыки им. М. Глинки

Усовершенствование балалайкового репертуара в XX веке

Цель статьи – выявить наиболее характерные особенности концертно-инструментальной музыки для балалайки в XX веке на примере Концерта для балалайки с оркестром П. Гайдамаки. **Методы** исследования основываются на историко-исполнительском подходе разработки научного материала. Большое значение получает применение эмпирических методов, а именно – наблюдения и обобщения. **Научная новизна** статьи определяется обращением к композициям академического инструментального репертуара для

балалайки XX века, как наименее изученного культурно-исторического периода в сфере академического балалаечного исполнительства. **Выводы.** Становление и развитие балалайки как академического инструмента, начало свой путь с XX века и продолжается в настоящее время. Исторически значимое место в этом процессе принадлежит выдающемуся композитору, преподавателю, исполнителю, дирижеру, аранжировщику Василию Васильевичу Андрееву и его последователям. На сегодня балалайка как академический инструмент активно развивается в Украине. Репертуар пополняется новыми произведениями, выдаются новые методические сборники, инструмент продолжает звучать как сольно, так и в качестве неотъемлемой части народных ансамблей малых и больших форм, оркестров. С 1965 года начинается свою историю жанр сольного балалаечного концерта в Украине. Одним из первых его авторов можно считать Петра Даниловича Гайдамаку. Концерт П. Гайдамаки, который стал материалом нашего исследования, является образцом использования новых достижений в исполнительстве, ярких технических приемов, нахождением баланса, динамического и тембрального соответствия партий балалайки и оркестра. Рассмотрев Концерт для балалайки с оркестром П. Гайдамаки, можно утверждать, что композиторы берут за основу знакомые им формы. Трудности реализации крупной формы для балалайки, проблемы в построении драматургии материала, сложность достижения сбалансированности динамических и экспрессивных возможностей инструмента, побуждают композиторов на дальнейшие открытия, способствующие распространению репертуара для балалайки как академического инструмента в Украине.

Ключевые слова: балалайка, жанр, инструментальный концерт, история, оркестр, репертуар.

Shchitova Svitlana, PhD in Arts, associated professor, Head of the «History and Theory of Music» chair of Dnipropetrovsk Music Academy named after Mikhail Glinka

Laskurin Ivan, graduate student of the chair «Folk instruments» of Dnipropetrovsk Music Academy named after Mikhail Glinka

The improvements balalayka repertoire in the XX century

The purpose of this article is to reveal the features of concert and instrumental music for balalaika in the 20th century by the example of the

Concert for balalaika with orchestra by P. Gaydamaki. **The methods** of this scientific item are based on the research ways of historical and performing analysis. There is using of empirical methods, a namely observation and generalization. **The scientific novelty** for this investigation is determined by the appeal to the compositions of the academic instrumental repertoire of the balalaika of the 20th century, as the least studied cultural and historical period in the field of academic balalaika performing. **Conclusions.** The formation and development of the balalaika as an academic tool, began its journey from the 20th century and continues today. A historically significant role in this belongs to the outstanding composer, teacher, performer, conductor, arranger Vasily Vasilievich Andreev and his followers. Today, balalaika as an instrument is actively developing in Ukraine. The repertoire is replenished with new works, new methodological collections are issued, the instrument continues to sound both solo and as an integral part of folk ensembles of small and large forms, orchestras. Since 1965, the genre of solo balalaika concert in Ukraine begins its history. One of its first authors can be considered Peter Danilovich Gaydamaka. The concert of P. Gaydamaka, which became the material of our research, is an example of the use of new achievements in performing, technical techniques, finding balance, dynamic and timbral correspondence for parts of balalaika and orchestra. The Concerto for balalaika and orchestra by P. Gaydamaka is having a big form as a base. Difficulties in realizing the large form for the balalaika, problems in building the dramaturgy of the material, the difficulty of balancing the dynamic and expressive capabilities of the instrument, prompt composers to further discoveries that contribute to the expansion of the repertoire for balalaika as an academic instrument in Ukraine.

The key words: balalaika, genre, instrumental concert, history, orchestra, repertoire.

Постановка проблеми. Активний розвиток академічного балалайкового виконавства у другій половині ХХ століття сприяв розширенню оригінального репертуару. Як наслідок, поступово з'являється значна кількість концертних творів для балалайки, композитори починають використовувати досвід провідних жанрів академічної музичної культури. Концерт є одним з таких жанрів, до якого звертались справжні корифеї балалайкового мистецтва. Останнім часом у концертно-конкурсному репертуарі українських та зарубіжних виконавців досить часто зустрічається Концерт

П. Гайдамаки, але в науковому ракурсі цей твір досі не виступав у якості матеріалу дослідження.

Актуальність роботи зумовлена як творчими орієнтирами сучасної музично-виконавської практики, так і необхідністю теоретичного осмислення творів, що нині репрезентують концертно-конкурсний репертуар балалайкового мистецтва в Україні.

Огляд літератури. В процесі роботи над темою нами було використано результати музикознавчих праць Б. Бернарда [1], М. Давидова [2], С. Іванова [3], А. Іваницького [4], Н. Костенко [5], А. Костогриза [6]. У цих роботах, що склали загальнотеоретичну базу дослідження, висвітлено процеси еволюції музичних явищ через засоби функціонування та взаємодії фольклорного й академічного мистецтва.

Мета статті – виявлення нових можливостей концерту для балалайки в українському репертуарі ХХ століття на прикладі Концерту для балалайки з оркестром П. Гайдамаки.

Об'єктом дослідження є професійне балалайкове виконавство на території України у ХХ столітті, а **предметом** – сольний балалайковий концерт в українській музиці.

Виклад основного матеріалу. Історія балалайки як академічного інструмента має багато історично-наукових матеріалів. Фундаментом перших відомостей про лютневі та тамбуровидні інструменти (домра, балалайка, кобза, бандура) є дослідження українських музикознавців: О.С. Фамінцина, М.М. Гордійчука, К.В. Квітки та ін. В одному з останніх дисертаційних досліджень А. Костогриза знаходимо підтвердження тому, що балалайка займає чільне місце серед народних інструментів та «...як сольний інструмент виділяється особливою співучістю і тонкістю звучання, самобутністю й благородною красою тембру. Задушевність і м'якість звучання (атака звуку) балалайки виникає завдяки безпосередньому контакту рук виконавця зі струнами, без штучних „посередників” (як, наприклад, медіатор у домри)» [6, 127].

Перша згадка про існування балалайки як українського інструмента відноситься до ХVIII століття. А. Апостолов²⁷ підтвердив цю інформацію у своїй книзі «Запорож'є: страна и народ» [1]. Найцікавіше те, що балалайка в ті часи мала округлу форму

²⁷ Апостолов А. Запорож'є: Страна и народ. [Соч.]. Харьков: Изд. ком. «Харьковского общества распространения в народе грамотности», 1903. 135 с.

корпусу. Про це згадує М.В. Гоголь у своїй поемі «Мертві душі». Відомий художник П.Е. Заболоцький відобразив такий інструмент у своїй картині «Хлопчик з балалайкою» (1835).

Як академічний, а не аматорський інструмент, балалайка починає свій розвиток в Україні вже наприкінці XIX століття, багато в чому завдяки діяльності унікального музиканта Василя Васильовича Андреева (1861–1918) – «чудового музиканта-просвітителя, реконструктора ряду народних інструментів та ініціатора колективного музикування на них, невтомного пропагандиста цієї області музичного мистецтва» [1, 9].

У центрі уваги композиторів є концертний жанр, бо саме він став демонстрацією гармонійної взаємодії балалайки та оркестру. На даний момент для балалайки написано близько 30 концертів, з них 20 – з народним оркестром, 9 – із симфонічним. Найбільш часто звучать сьогодні концерти: Ц. Брезгена, С. Василенка, С. Іохансона, А. Кусякова, К. М'яскова, В. Погорелова, Ф. Смехнова, С. Слонимського, Э. Тубіна; для балалайки з народним оркестром: П. Гайдамаки, С. Василенка, Ю. Шишакова, К. М'яскова, З. Фельдмана, Е. Кічанова, Н. Речменського, Л. Воїнова. Решта концертів виконуються лише епізодично.

1965 рік – рік створення одного з перших українських концертів для балалайки з оркестром Петра Даниловича Гайдамаки (1907–1981). Твір має рельєфний тематизм, яскраву мелодію, чітко визначений танцювальний ритм, ясну функціональну гармонію та передає український дух. В основі концерту, одночасного за своєю структурою, лежать не аутентичні, але авторські теми народнопісенного або народно-танцювального характеру.

Вже з перших тактів вступу (1–5 тт.) підкреслюється величний, тріумфальний, урочистий характер, увесь вступ набуває розвитку не тільки у динамічному плані (від *p* до *f*), але й у відповідному прийомі гри на балалайці (тремоло та велика дріб) у верхньому регістрі.

Увесь вступ можна назвати зачином, де встановлюються лейтінтонація та характерний ладо-інтонаційний фундамент твору. Фортепіанне тремоло і партія балалайки уособлюють фактурно-темброву єдність, свого роду паритет народного та індивідуально-особистого. Розширення діапазону відбувається в протидії партії соліста: вона висхідна й діатонічна, а партія супроводу – низхідна та хроматична. В цілому, тема вступу характеризується яскравістю й масштабністю викладу.

Після емоційно насиченого вступу звучить перший розділ концерту *Allegro moderato*. Головна партія (6–14 тт.) за своїм характером і тематизмом нагадує український народний танець гопак. А.І. Іваницький підкреслив характер цього танцю: «У мелодиці переважає мажоро-мінорний склад. Це засвідчує ввіднотоновість (скорегована чвертьтоновими інтонаціями) і функційні (тоніко-домінантові та інші звороти). В інтонаціях мелодичних зворотів широко використовуються квінтакордові послідовності й фігурації» [3, 462]. Мелодія налаштовує слухача на піднесений настрій запального українського танцю, тому важливо, щоб у виконанні було досягнене максимальне дотримання штрихів: перша восьма нота повинна виконуватись гостро, коротко і з акцентом. Основну тему композитор вирішив віддати солісту, а акомпанемент збагатити акордовою фактурою.

Сполучну партію (15–25 тт.) з модуляцією з *H-dur* в *A-dur* виконує оркестр на новому танцювальному мотиві. Відповідь оркестру будується за допомогою секвенціювання та мотивного відокремлення.

Побічна партія (*A-dur*) за своїм характером тонка, тендітна, зворушлива і пісенна. Проведення другої теми побічної партії належить солісту, її мелодія виконується на першій струні, а підголосок на другій. Композитор вказує на прийом гри вібрато, бо подібна фактура найбільш зручна для її виконання.

Після проведення вишуканої, ліричної побічної партії звучить яскрава та динамічна тема головної партії (гопак). Такий повтор теми вказує на рондо-сонатну структуру. Композитор вирішив віддати основну тему партії фортепіано, а балалайка, в свою чергу, виконує функцію лише підголоску на слабій долі. Треба врахувати, що партію соліста потрібно виконувати чітко та специфічним прийомом гри брязкання, постійно починаючи з удару вгору. З п'ятого такту головної партії тему веде балалайка.

Сполучна і побічна тема після повтору головної теми-рефрену відсутні, замість них використана невелика зв'язка ліричного характеру в оркестрі (*E-dur*). Енгармонічна модуляція підводить до наступного розділу одночастинного концерту (розділ *Andante*). За своїм тематизмом та характером даний розділ повільний, співочий та ліричний. Виникає інше відчуття психологічного часу.

Звучить нова пісенна тема в манері українського солоспіву. Тональність *h-moll* надає цій темі риси елегійності з елементами

трагізму (велика кількість зменшених септакордів). Для теми типовими є секстовий підголосок, гармонійний мінор, експресію підкреслює великий септакорд на шостому ступені. В завершені музичної побудови звучить каденція у соліста в тональності *h-moll*, що є кульмінаційним центром усього твору.

Каденція призначається для виявлення виконавської майстерності соліста й містить найбільші технічні труднощі, вона стає найяскравішим місцем у концерті. Каденція побудована на матеріалах головної та побічної партій і прикрашена блискучими пасажами й елементами двохголосності. Для її виконання потрібно володіти комплексом прийомів та штрихів: брязкання, тремоло, піцикато, вібрато, глісандо, дріб. Закінчується каденція трелями, що підсилюють відчуття очікування репризи.

Треба відзначити, що побічна партія у репризі звучить в однойменному мажорі *D-dur*. Завершує концерт яскрава та динамічна кода на темі головної партії, якою композитор майстерно підкреслює рух до яскравого апофеозу.

При виконанні цього твору балалайка насичена достатньо великою кількістю прийомів звуковидобування, як основи музичної виразності при грі на академічному інструменті. Серед них: арпеджіато, щипок великим пальцем, удар великим пальцем, брязкання, удар вниз по струнах, удар великим пальцем, дріб, піцикато лівою рукою, тремоло, глісандо, портаменто, вібрато, гітарний прийом, флажолет.

Висновки. Вищезначене розмаїття виконавських прийомів гри на академічній балалайці красномовно підтверджує, що сучасна балалайка – інструмент, якому притаманна темброва різноманітність, вона забезпечується багатством обертонів та акустичною системою інструмента, центром якої є струна. На балалайці можливо використовувати багато технічних виконавських прийомів, що дозволяють суттєво змінювати забарвлення звучання, вносити у процес виконання музичного твору неповторні акустичні характеристики.

Перспективи дослідження. Достатня кількість концертів свідчить про актуальність цього жанру в народному професійному виконавському мистецтві, а також у сучасній музиці в цілому. Поєднуючи в собі традиції і кращі досягнення музичної мови й виконавства ХХ століття, цей жанр дає можливість по-новому поглянути на сучасну балалайку, розширити її барви, музичну мову,

технічні прийоми, тим самим сформувавши значний вклад у розвиток новочасного академічного балалайкового репертуару.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бернад Б. В.В. Андреев. Материалы и документы. Москва : Музыка, 1986. 351 с.
2. Давидов М. Історія виконавства на народних інструментах (Українська академічна школа). Київ : НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2005. 419 с.
3. Иванова С. Эволюция звукового образа балалайки в её историческом развитии. Оренбург : Оренбургский гос. институт искусств, 2008. 103 с.
4. Іваницький А. Хрестоматія з українського музичного фольклору (з поясненнями та коментарями). Вінниця : Нова книга, 2008. 520 с.
5. Костенко Н.Е. Борис Александрович Михеев. Харьков : С.А.М., 2012. 180 с.
6. Костогриз С. Виконавство на балалайці Харківщини як складова українського музичного мистецтва: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Харків, 2017. 254 с.

References:

1. Bernard, B. (1986). V.V. Andreev. Materials and documents. Moskva: Muzyka [in Russian].
2. Davydov, M. (2005). History of performance on folk instruments (Ukrainian academic school). Kyjiv: NMAU im. P.I. Chajkovsjkogho [in Ukrainian].
3. Ivanova, S. (2008). The evolution of the sound image of the balalaika in its historical development. Orenburg: Orenburgskij gosudarstvennyj institut iskusstv [in Russian].
4. Ivanyckyj, A. (2008). Reader on Ukrainian musical folklore (with explanations and comments). Vinnycja: Nova knygha [in Ukrainian].
5. Kostenko, N.E. (2012). Boris Alexandrovich Mikheev: monograph. Har'kov: S.A.M. [in Russian].
6. Kostoghryz, S. (2017). Performing on the balalaika of Kharkiv region as a component of Ukrainian musical art. Candidat dissertation. Kharkiv [in Ukrainian].